

Jellingdynastin

Med Gorm och hans son Harald stiger två danska kungar fram ur historiens dimmor. Händelserna utspelar sig under 900-talet och en speciell plats har fått fokus när det gäller dessa kungar; Jelling mitt i Jylland. Härifrån sker en kraftansamling för mer än tusen år sedan vilken leder fram till Danmark som ett enat rike under en enda regent. Med ordet Jellingdynastin avses i den här skriften i första hand far och son, kring vilka mycket i Jellinge äldre historia är knutet. Till dessa läggs också Gorms sonson och Haralds son Sven tveskägg även om den geografiska tillhörigheten för denne kung på ett mera påtagligt sätt saknas i Jelling. Utgrävningar i den nuvarande medeltidskyrkan har emellertid visat på att den första träkyrkan varit av oant stora dimensioner. Kanske är det Harald, kanske Sven, som uppfört denna som en manifestation på inte bara kristendomens seger över hedendomen utan också på Jellingdynastins övergripande makt.

Jelling i Jylland är dessutom en speciell plats för många danskar av i dag. De två enorma gravhögarna, den medeltida kyrkan mellan dem och de två runstenstenarna framför kyrkan är historiska monument som i stort sett alla danskar känner till. Här är brännpunkten för den danska vikingatiden hemmavid, här är början på det Danmark som historien känner. Det lilla landet med sitt stora kulturarv. När en av runstenarna dessutom bär texten att kung Harald gjorde danerna kristna har stenen också kommit att kallas "Danmarks dopattest".

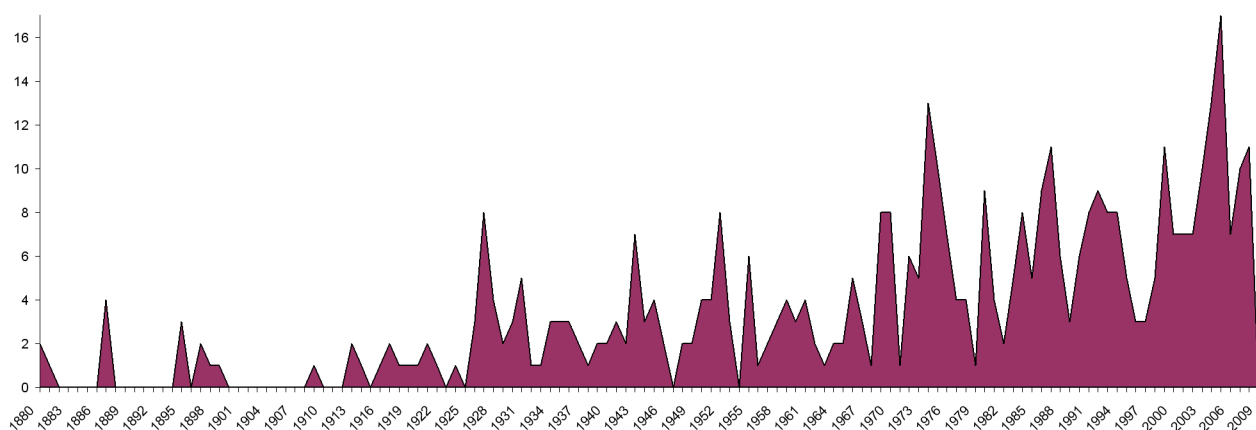
Det historiska materialet kring Jellingmonumenten är relativt stort. Monumenten i sig själva ger information av arkeologisk art, de två runstenarnas texter ger ögonblicksblixtar från tiden då de restes och de historiska källorna ger blandad information. Här finns skriftligt material skapat relativt nära vikingatidens slutskede men också material som nedtecknats efter lång muntlig överföring och material som är producerat i dåtida författares fantasivärld. Allt detta har skapat en nyfikenhet som placerar Jellingmonumenten i särklass när det gäller Skandinaviens fornlämningar. Ingen annanstans har

Jelling kyrka sedd från den södra gravhögen. Framför vapenhuset står de två runstenarna och nedanför gravhögen ses en rest efter skeppssättningens stenar.

forskare; båda arkeologer, språkvetare och historiker, producerat en sådan enorm mängd trycksaker som över detta vikingafenomen.

Redan år 1931 konstaterade Lis Jacobsen att ”Af alle nordiske Mindesmærker har ingen været Genstand for saa mangfoldig Undersøgelse og saa omfattende videnskabelig Benyttelse som de to berømte Kongestene paa Jelling Kirkegaard.” Vid denna tid hade Jellingemonumenten publicerats i inte mindre än 53 böcker/artiklar. Den första historiska skildringen av platsen är P. Lindeberg: Hypotyposis arcium, palatiorum et monumentorum, ab Henr. Ranzovio, pro rege Holsato, conditorum tryckt i Hamburg 1591. Med slutet av 1800-talet börjar litteraturen om Jelling att flöda ymnigare. Som framgår av diagrammet nedan började emellertid det stora uppsvinget i antalet trycksaker under slutet av 1920-talet. En kraftig ökning noteras från 1970-talet. Anmärkningsvärt är hur denna tendens blir alltmer markant ju närmare nutid vi kommer. Jellinge har aldrig tidigare attraherat humanister i den skala som det gör i dagsläget.

Antalet publikationer om Jellingmonumentet genom tiderna. Sammanställning författaren.

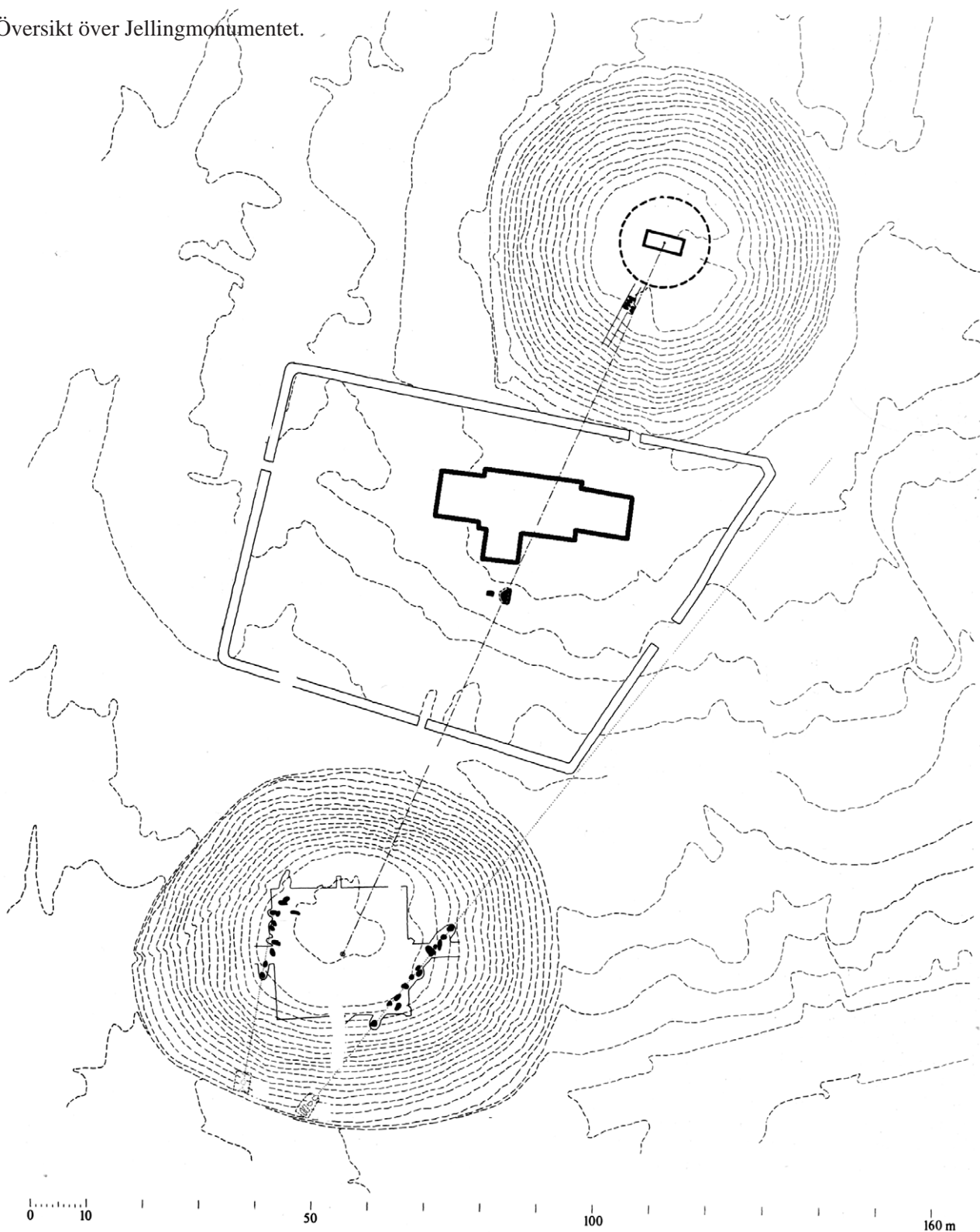
Jellingemonumentet

Fornlämningsområdet i Jellinge i Mittjylland bjuder på många storslagna historiska monument. Två enorma gravhögar dominerar kulturlandskapet men mellan dessa ligger en stenkyrka från tidig medeltid. Utanför kyrkporten står två runstenar, den ena omtalar kung Gorm, den andra Harald Blåtand under 900-talet. Harald Blåtands sten är en av de största bild- och runstenar som man känner i Danmark. Dess text har spelat en stor roll för att tolka kungens politiska insatser i Danmark och Norge. Stenen bör vara rest under 960-talet.

Vid grävning i den norra gravhögen har påträffats en välbevarad träkammare i högens mitt. Denna har blivit plundrad genom att man uppifrån grävt sig ner i högen och brutit upp ett hål i dess trätak. Rester efter trä som använts vid detta inbrott är daterat till 959 e.Kr. När man därför vid utgrävningar inne i stenkyrkan påträffade spår av stolpar efter den träkyrka som föregått stenkyrkan men också en stor gravkammare av trä med ett mansskelett, formulerades snabbt en teori om den plundrade norra gravhögen. Harald Blåtand skulle, efter det att han blivit kristen på 960-talet, ha tagit ut sin faders skelett och begravt det på hedersplats i den nya träkyrkans östra del.

Vid grävningar i den södra gravhögen har påträffats två stenrader som bildar slutändan på en stor skeppssättning vilken, efter dendrodaterade träfynd från högen att döma, funnits på platsen före gravhögens uppkastande som skett strax efter den norra gravhögens tillkomst. Man antog länge att detta stenskepp sträckt sig fram till den norra gravhögen och således skulle det ha varit ett ansenligt monument i vars mitt träkyrkan efter övergången till kristendomen anlagts. Vid utgrävningar långt

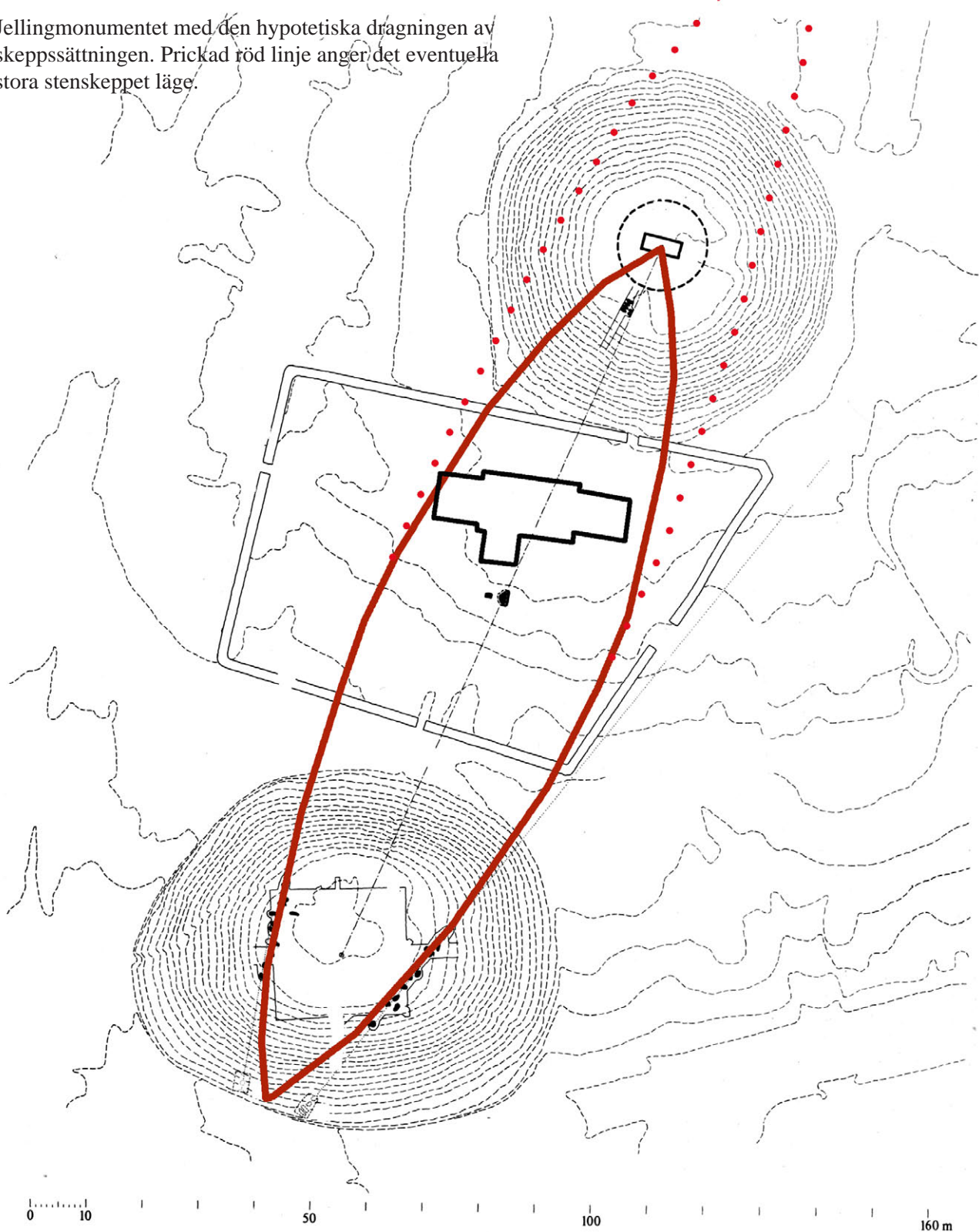
Översikt över Jellingmonumentet.

norr om den norra gravhögen påträffades dock en del av spetspartiet till skeppssättningen. Denna skeppssättning skulle alltså ha haft den fantastiska längden av ca 320 meter. Samtidigt påträffades rester efter en kraftig träpalissad som inhägnat hela det stora fornlämningsområdet.

År 2010 upptäckte arkeologer i områdets nordvästra hörn rester efter långhus av s.k. trelleborgstyp. Dessa räknas allmänt till Harald Blåtands tid och finns i de trelleborgar som han började uppföra från 960-talet fram till 980-talen. Husen bör således tidsmässigt kunna kopplas till efter kristendo-

Jellingmonumentet med den hypotetiska dragningen av skeppssättningen. Prickad röd linje anger det eventuella stora stenskeppet läge.

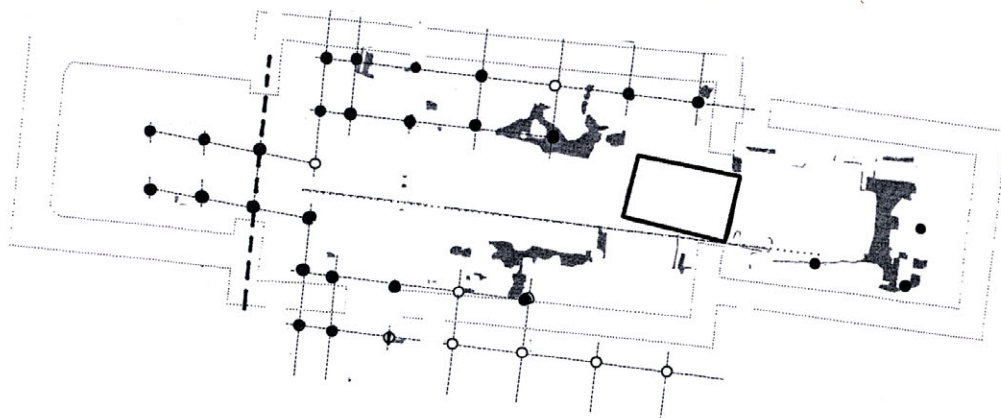

mens införande. Om detta religionsskifte inneburit nedrivandet av skeppssättningen för att ge plats för en långhusbebyggelse kännes dock ej. Om den stora palissaden härrör till tiden före kristendomens införande (alltså rimligtvis före långhusens tillkomst) eller efter är också ovisst.

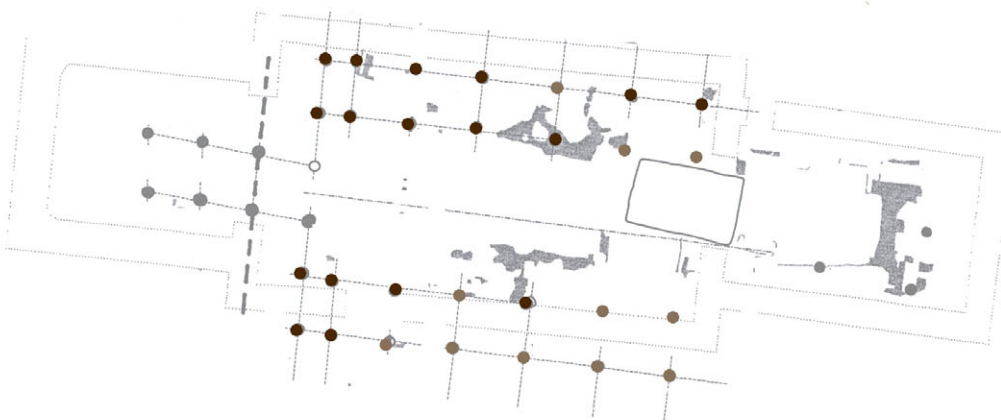
Under det stora Dalbysymposiet våren 2010 hamnade jag vid lunchen tillsammans med en gammal kollega, Jens Velle, välkänd jydsk arkeolog och utgivare av den vetenskapliga bokserien "Hikuin". Han meddelade mig då att man börjat tvivla på om det verkligen bara var ett stenskepp som stått på

platsen. Kanske var det två som legat på en rad. Situationen skulle då vara exakt lik den i Badelundahögen vid Västerås. Direkt intill denna mäktiga gravhög finns ju två stora (om än ej så stora som i Jelling) stenskepp som ligger i rad med ena spetsen mot gravhögen.

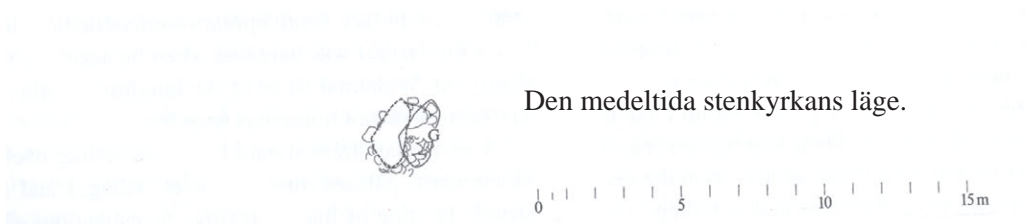
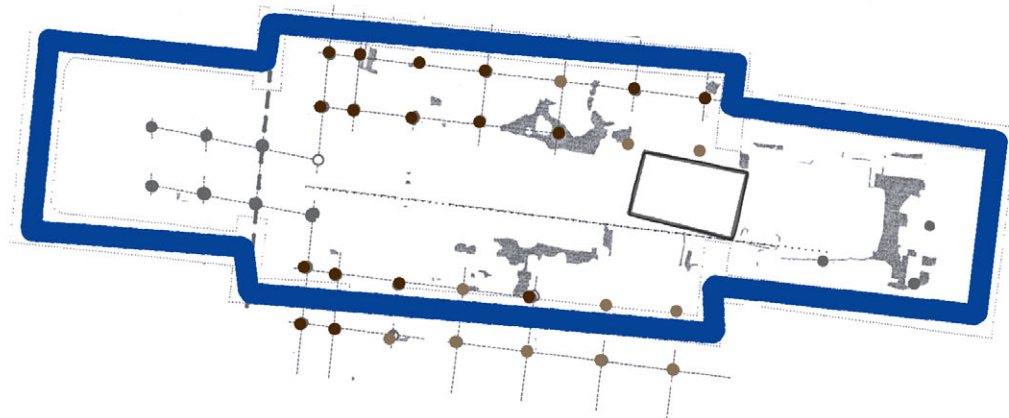
År 2008 publicerade professor Klavs Randsborg i *Achta Archaeologica* en ny teori om träkyrkan i Jelling. Han menade att träkyrkan varit betydligt större än tidigare rekonstruktioner. Basen i hans funderingar var det lergolv som till synes sträckte sig också utanför själva kyrkan, inte enbart inne i kyrkan. Det märkliga förhållandet att två parallella stolprader direkt väster om träkyrkan går i en delvis avvikande riktning mot kyrkan (se ritningen nedan) försöker han förklara med att denna monumentala träkyrka kan ha haft en uppgång för kungen i väster och att dessa stolprader kanske är en rest efter denna uppgång.

Utgrävningsplan över Jelling kyrka.

Stolparna till träkyrkan markerade med brunt.

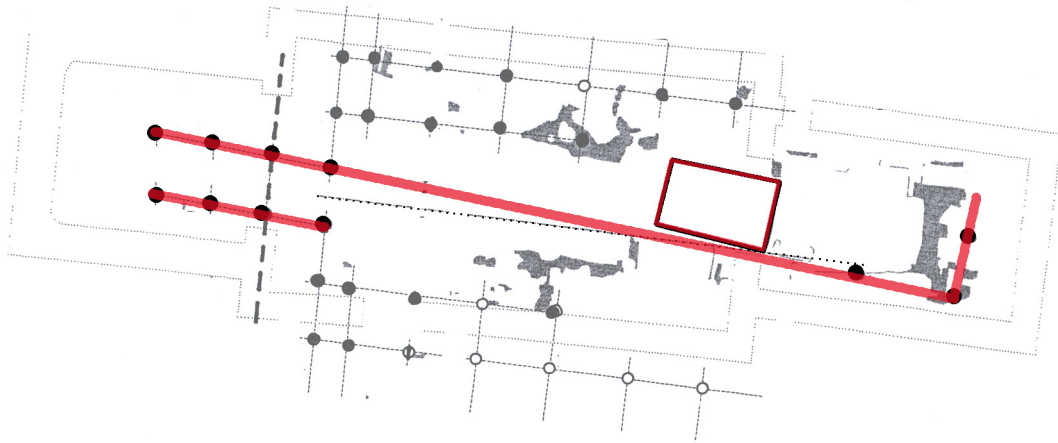
Den medeltida stenkyrkans läge.

Tolkningsproblem kring en träkyrka och en gravkammare

Det stora problemet med Jelling är att utgrävaren Knud Krogh, trots att han är pensionär sedan mycket länge, fortfarande har allt dokumentmaterial från grävningen hemma hos sig, i princip oåtkomligt för andra forskare. Krogh har år 1993 kommit ut med en omfattande bok om Jellingmonumentet och han kom med en uppföljare år 2007. När jag år 2008 började intressera mig för Jellingproblematiken efter att ha funnit flera, för tolkningen viktiga oklarheter i det publicerade materialet, förvånade det mig storligen att det moderna utgrävningsmaterialet för Danmarks och Nordens viktigaste monument inte var tillgängligt i de officiella arkiven trots att utgrävningarna skedde för flera decennier sedan. Trots detta kan man dra andra slutsatser utifrån publicerat material än vad som i dag är den gängse uppfattningen.

En sådan viktig fråga av många som jag ställt mig är hur man kan ha plundrat den norra gravhögen så totalt som det är frågan om. I gravkammaren har man funnit en liten silverbägare samt fragment efter målade lösören, troligtvis möbler samt duntäcken etc. Min enkla fråga är hur i hela friden man kunnat få ut dessa ur det ytterst lilla hål som upptagits i gravkammarens tak. Hela gravkammaren var ju dessutom tom på föremål annat än dessa små fragment. Och varför skulle Harald, om han ville ombegrava sin far på kristet sätt, ha tagit bort alla möbler och inredning i gravkammaren, speciellt som detta måste ha inneburit att man varit tvungen att ta isär alla möbler och större delar för att över huvud taget kunna få ut dem genom det ytterst trånga takhålet?

Ett alternativ av många skulle kanske kunna vara den att det inte alls har med en förflyttning av ett lik att göra utom om en ren plundring av värdeföremål. eller är det kanske så att den riktiga gravkammaren ligger under den kända gravkammarens trägolv för att lura gravplundrare? Ingenstans i de två senast publicerade böckerna omtalas att man undersökt denna möjlighet. Hur det nu än är med detta kan bara konstateras att tolkningarna kring den norra högen långtifrån är så säkra som det ofta har påvisats även i den nyaste litteraturen.

Stolpraden som troligtvis hör samman med graven före träkyrkans tillkomst.

Som främst byggnadsarkeolog har jag emellertid intresserat mig för den problematik som är knuten till jordlagren under den nuvarande stenkyrkans golv. Vid Kroghs grävningar påträffades rester efter ett flertal stolpar som otvetydigt har ingått i den träkyrka som måste ha föregått stenkyrkan. Detta konstaterande utgår från den allmänna bild som finns för tidigmedeltida danska sockenkyrkor som i sina golv alltid har rester efter sin i trä förgängliga föregångare. Så har givetvis också varit fallet i Jelling. Av förklarliga skäl påträffades inte alla stolpar till denna träkyrka i Jelling. Dels ville man inte gräva ut hela golvet, dels var lagren förstörda av senare nedgrävningar. Vi ska heller inte glömma att träkyrkan varit större än dagens stenkyrka så partier av kyrkan stått ute på kyrkogården strax söder och öster om stenkyrkan. Här kan man givetvis förutsätta att de flesta spåren tyvärr är bortgrävda.

Krog fann i långhusets östra del en stor gravkammare av trä. I kammarens ena hörnet låg benresterna efter en man, hopkastade i en enda röra. I övrigt var gravkammaren i princip tom. Dansk TV gjorde utsändningar från utgrävningen och genast spreds "sanningen" om att det var kung Gorm man funnit. Uppenbart hade man samlat ihop skelettdelarna från den norra högen och begravt dessa i den nyuppförda träkyrkan. En stor trägravkammare hade inrättats på hedersplats i långhusets östra del upp mot koret. Redan här brister dock teorin. Varför skulle man ha byggt en gravkammare fyra gånger så stor som en vanlig träkista för att begrava någon på ett kristet sätt? Den kristna begravningsritualen stadgade ju klart att inga ägodelar skulle föras med i graven. Och vad har det funnits i resten av gravkammaren förutom den döde? Min teori utgick därför tämligen snabbt på att graven och träkyrkan inte var samtida, att graven tillhörde ett skede före kristendomen i form av en kyrka etablerades på platsen. Fanns det fler belägg för detta i det tillgängliga dokumentmaterialet? I nedanstående fyra punkter har jag klargjort att så är fallet.

1: Gravkammaren ligger i träkyrkans långhus östra del. I de kyrkor där man påträffat spår efter patronatus (ej kyrkliga) ligger mig veterligen alla begravda i långskeppets västra del. Vi har det t.ex.

i den tidiga, stora träkyrkan i Löddeköpinge i Skåne där det endast finns två gravar inne i träkyrkan, båda patronatusgravar och båda placerade utmed den västra långhusgaveln. I andra kyrkor, t.ex. Hammarlunda i Skåne och Birger Jarls grav i Varnhem finns patronatusgravarna i det västra tornet eller i västra delen av långhuset. Träkammaren i Jelling skulle med sin placering i långhusets östra del alltså avvika från gängse skick.

2: Gravkammaren ligger helt klart snett i förhållande till befintliga stolprader i träkyrkan. För mig är detta fullständigt obegripligt. Just inne i en stolpburen byggnad är det logiskt att utgå ifrån fyra stolpar om man ska gräva ett hål för en timmerkonstruktion. Om dessutom hålet ska vara en grav för en person som kyrkan uppförts till blir det än mera obegripligt att man inte varit mera noggrann med orienteringen, speciellt som man har kunnat utgå ifrån befintliga stolpar direkt invid den nya graven.

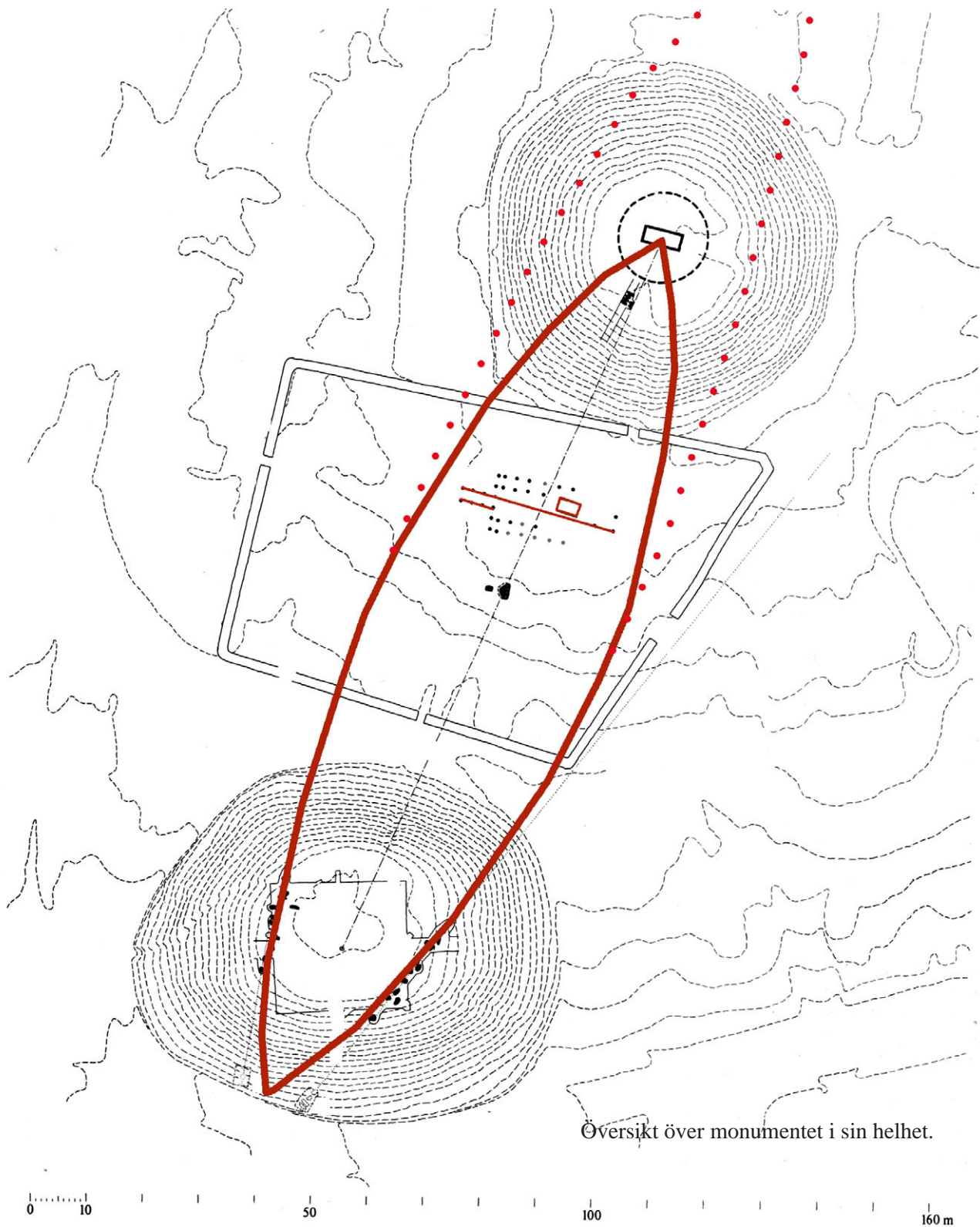
3: Man lägger inte en grav med ena hörnet direkt intill en bärande, jordgrävd stolpe. Denna stolpe förlorar ju då sin stabilitet. Med tanke på det mycket breda långhuset i Jelling har just denna stolpe invid gravens ena hörn varit väsentlig för att klara trycket från taket. Varför lägga graven osymmetriskt upp mot en sådan stolpe när man har hela bredden på långhusytan att tillgå? Om det dessutom är en kunglig person borde väl graven ligga centrerad till mittlinjen i långhuset. Så är inte fallet i Jelling.

4: Något som definitivt gör att jag har mina stora tvivel om tolkningen på sambandet mellan grav och träkyrka är det faktum att graven helt klart ligger norr om kyrkans mittlinje. Den ligger alltså utan tvekan placerad på kvinnsidan, trots att den innehåller en 35-årig man! Just kvinno- och manssida var mycket viktiga under den äldre kristna tiden här i Norden. När vi t.ex. grävde fram den äldsta träkyrkan i Tygelsjö söder om Malmö fann vi ca 130 gravar varav mindre än 10% var kvinnogravar. Vi grävde endast inne i själva träkyrkan och söder och öster därom. Kvinnorna måste alltså ha legat norr om kyrkan, ett område som inte berördes av grävningen. Träkyrkan var från ca 1000 e.Kr.

De fyra punkterna ovan är åtminstone för mig fyra klara indikatorer på att graven måste vara äldre än träkyrkan. Det finns ytterligare en mycket intressant indikation på att så är fallet. Den i förhållande till kyrkan sneda stolprad direkt väster om träkyrkan som Klavs Randsborg satt fokus på har nämligen fortsatt genom kyrkan och den ligger där då legat helt parallellt med gravkammaren. Det är märkligt att man inte tidigare observerat att tre stolphål i koret inte svarar till träkyrkans orientering men väl till stolpraderna väster om kyrkan. Troligtvis har detta att göra med att man mycket tidigt fastläste teorierna om byggnadskronologin för Jelling – de blev "heliga" och heliga saker ändrar man inte på.

Vad är det då som gjort att trækammaren med dess stolprad och träkyrkan inte har samma riktning? Vad det gäller kyrkan är svaret enkelt. Kyrkbyggnaderna skulle vara orienterade i öster-väster. Men vad är då gravkammaren orienterad efter? Som framgår av planritningen på sista sidan svarar dess orientering närmast nittio grader mot just stenskeppets längdriktning. En tvärvägg i mitten av skeppet från reling till reling och i dess mitt en gravkammare? Gravkammarens storlek och konstruktion svarar dessutom helt med den rika Mammengraven som påträffats ett antal mil norr om Jelling. Denna praktgrav med sina rika gravgåvor är daterad till mitten av 900-talet.

Min slutsats är således att stenskeppet haft en praktgrav i sin mitt, anlagd kanske redan före mitten av 900-talet. Kanske är det så att det lerlager som man tolkat som tillhörande träkyrkan i själva verket tillhör denna äldre anläggning. Detta skulle i så fall förklara varför lerlagret bevisligen gått utanför träkyrkans område. Det verkar dessutom som om lerlagret delvis täckt gravkammaren. Här skulle man vilja ha tillgång till de originaluppmätningar från utgrävningen som fortfarande finns i privat hand.

Översikt över monumentet i sin helhet.

Efter det att Harald blev kristen lät han uppföra en träkyrka på platsen. Gravkammaren plundrades då och skelettdelarna kastades in i ett hörn av kammaren. Att graven skulle innehålla Haralds far "Gorm den gamle" är tämligen osannolikt. Den döde har ju varit endast ca 35 år.

Vem har då legat i den norra högen? Jag tror att denna hög ännu inte, trots flera utgrävningar, har släppt alla sina hemligheter.